

*Mari Høgestøl<sup>1</sup> og Lisbeth Prøsch-Danielsen<sup>1</sup>*

## Den mystiske og anvendelige skålgropa – skålgroper i Rogaland knyttet til ferdsel, knutepunkter og kultsteder i landskapet

Approximately 110 rock art sites and more than 100 decorated slabs/stones are known from Rogaland County, southwestern Norway. This article looks at cupmarks and their relationship to travelling routes and nodal points along the coast, waterways, and inland pathways, with a focus on dating, context and placement within the wider landscape. The primary group is located in the maritime zone and along fjord systems. These sites are related to known Bronze Age and Iron Age sailing routes, probably related to interregional exchange networks. The second group, along inland pathways, dates to the Iron Age and comprises two distributions. The northernmost group is related to summer farms and constitutes the southern fringe of a larger body of cupmark sites related to sub-alpine regions in Sogn and Hardanger. The southernmost group is found within the Dalane anorthosite and heathland and is associated with nodal points and along pathways leading to ritual places of worship.

### Innledning

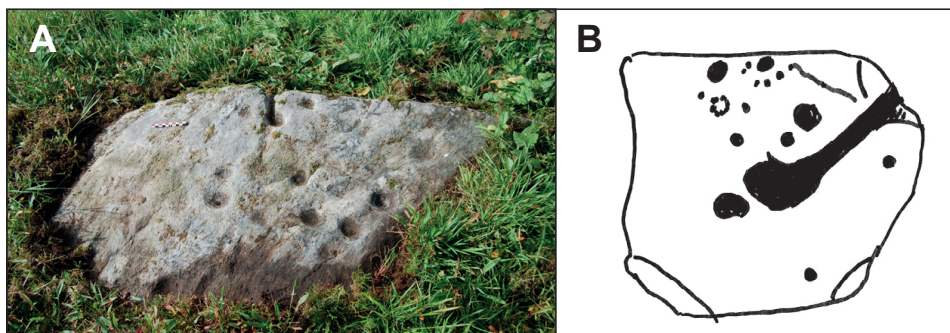
Av alle menneskelige billedlige uttrykk er kanskje skålgropa det mest gåtefulle og abstrakte. Den enkle formen, som navnet indikerer, hogd ut som ei skålformet grop, er global og tidløs og påvist i alle verdensdelene og til alle tider, fra paleolitikum til middelalder. I Norden kan bergkunstmotiv som hører til den sørlige bergkunsttradisjonen, føres tilbake til overgangen mellom-neolitikum/sein-neolitikum, om lag 2350 f.Kr. (Krabbestig-/Nag-skipet) (Melheim og Ling 2017), men hovedsakelig kan motivene dateres innenfor tidsintervallet 1600–300 f.Kr. (Goldhahn mfl. 2010:6; Goldhahn og Ling 2013). Skålgropene derimot er hogd ut over et lengre tidsintervall og kan følges tilbake til 2800 f.Kr. og fram til 550 e.Kr. (Goldhahn mfl. 2010). I tillegg finnes likkister og gravsteiner/dekkheller fra vikingtid/middelalder hvor det er hogd inn groper (Innselset 1995:72–73). Det er registrert om lag 5000 lokaliteter med bergkunst tilhørende den sørlige bergkunsttradisjonen i Norge, og av registrerte nordiske lokaliteter utgjør skålgroplokalitetene om lag 80–90 % (Goldhahn mfl. 2010:6).

Hva skålgropa symboliserer, må imidlertid ha variert i tid og rom, og utallige forslag har vært lansert: offergroper (se Innselset 2005), kvinnelig kjønnsymbol (Solberg 1999), hoder (Horn 2015), øyne (Arrhenius 1987), grensemarkører (Nielsen 2000; Bengtsson 2004a; Innselset 2005; Pihl 2014:108), stjerner (Høgestøl mfl. 2018:50), solsymbol (Kristiansen 2010:100) osv. Denne tidløse uttrykksformen kan vises ved et eksempel; på ei dekkhelle

---

Kontakt: Lisbeth Prøsch-Danielsen, E-post: [lisbeth.prosch-danielsen@uis.no](mailto:lisbeth.prosch-danielsen@uis.no).

<sup>1</sup> Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger



Figur 1. Skålgroper knyttet til renner/kanaler finner man i hele verden i ulike kontekster fra eldre steinalder til jernalder. Her er et utvalg fra Rogaland, a) trolig fra jernalderen på Løland i Suldal og b) fra bronsealderen på Nese i Klepp. a) foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen, b) originaltegning: Jone Johnsen.

over ei paleolittisk barnegrav i La Ferrassie-grotta i Frankrike er det registrert elleve groper og ei renne eller kanal ut fra steinen (Coimbra 2001). Tilsvarende er det funnet to lokaliteter i Rogaland der skålgroper også er knyttet til ei renne; på ei helle funnet i ei bronsealdergrav på Nese i Klepp (S9785) og på berg på Løland i Suldal (id 15232) (figur 1). Med andre ord er formen og gropene noenlunde like. Hva de symboliserer, kan imidlertid vanskelig være det samme om en tar tid og rom i betraktning.

Bergkunstlokalitetene i Rogaland med figurer, og figurer kombinert med skålgroper, er tidligere beskrevet i flere avhandlinger (Fett og Fett 1941; Johnsen 1974; Kjeldsen 1993; Høgestøl mfl. 1999, 2006, 2018; Nordenborg Myhre 2004). I Rogaland finnes et mangfold av skålgroplokaliteter hvor gropenes form og størrelse varierer. Disse lokalitetene har imidlertid aldri tidligere vært omtalt eller undersøkt i vår region som en enkeltstående kulturminnekategori. Ved å løfte fram disse kulturminnene kan vi få en dypere innsikt i tidligere tiders praksis og adferd i ulike landskapsrom.

Ved arkivsøk og feltbefaringer finner vi at de eldste sikkert daterte skålgropene er fra kamre i gravminner fra eldre bronsealder (f.eks. Syvertsen 2003; Høgestøl mfl. 2018:tabell 2), men også i gravminner datert inn i eldre jernalder (og middelalder). De ligger i de beste jordbruksområdene på Låg-Jæren slettelandskap, som var klargjort for åker- og beitebruk allerede i overgangen mellom sein-neolitikum og eldre bronsealder (Høgestøl mfl. 2018:figur 3; Prøsch-Danielsen mfl. 2018). Skålgroplokalitetene tilhører her den sørlige bergkunsttradisjonen. Andre skålgroplokaliteter inngår som en del av fornminneområder/gårdsanlegg og dertil hørende gjerdesystemer, åkre og rydningsrøyser. Disse er lokalisert både innenfor og østenfor dagens kystlyngheigrænse, og kan hovedsakelig dateres til eldre jernalder. Flere av disse lokalitetene er på ødegårder, som er tallrike i Rogaland, og som ble lagt ned ved slutten av folkevandringstiden (f.eks. Petersen 1939, 1944). Skålgroplokaliteter knyttet til gravkontekster og jordbruk vil imidlertid bli mer utførlig redegjort for i en seinere artikkel.

I denne artikkelen vil vi konsentrere oss om skålgroplokalitetene i Rogaland relatert til ferdsel. Er det mulig å datere disse skålgroplokalitetene og knytte dem til spesielle praksiser, kontekster og landskapsrom?

Tidligere studier av vestnorske skålgroplokaliteter har i hovedsak hatt søkelys på de subalpine ristningene som er blitt referert til som stølsristninger/høyfjellsristninger i Sogn og Hardanger (Mandt 2010). I Rogaland er det to skålgroplokaliteter i det indre fjordlandskapet nord i fylket som passer inn i dette bildet. Det interessante i denne sammenhengen er at de kan utgjøre den sørligste utløperen av det større stølsristningskomplekset som er beskrevet fra fjordområdene lenger nord i Vestland fylke. Det åpner opp for ferdsel og et kontaktnettverk nordover fra våre indre fjordstrøk.

En praksis med hogging av skålgroper relatert til stølsbruken har av enkelte vært tolket som rituelle handlinger under oppføringen av de eldste stølsbusene (Skrede 2002; Lødøen 2015:228). En slik praksis kan ikke dokumenteres for våre stølsristninger. Imidlertid kan skålgroplokalitetene knyttet til heiebruk og ferdsel i anortositlandskapet sør i Rogaland inngå i en rituell praksis. Dette har tidligere ikke vært undersøkt.

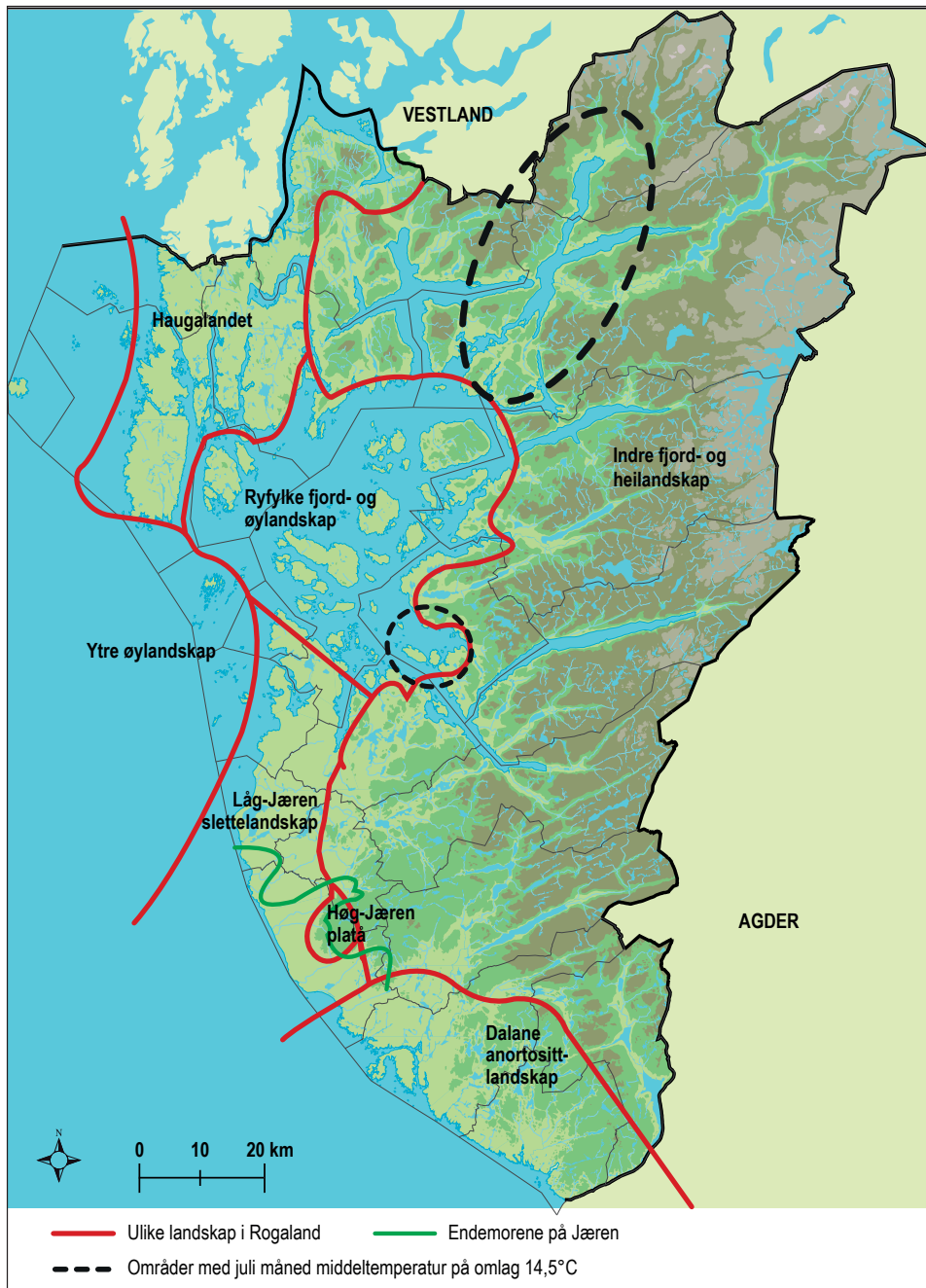
Den siste kategorien er skålgroper knyttet til ferdsel langs vannveier i den maritime sonen eller til fjordsystemene i Rogaland. Joakim Goldhahn mfl. (2010), Lene Melheim og Johan Ling (2017:72) og Lise Nordenborg Myhre (2004:144,172) har vist at den nordlige (assosiert med jegere, fiskere og sankere) og den sørlige bergkunsttradisjonen (assosiert med bronsealderens jordbrukskultur) møtes i Rogaland. Spesielt trekker de fram bergkunstfeltene på Nag og på Åmøy, der vi kan finne flere skipsristninger av Krabbestig-/Nag-type, som er det eldste skipet (sein-neolitikum) knyttet til den sørlige bergkunsttradisjonen. På begge lokalitetene finnes separate skålgropfelt nær opp til hovedfeltene med figurmotiver. Både Nag- og Åmøy-lokalitetene utgjør knutepunkter i kystlandskapet, både for trafikk i nord-sør-retningen og fra kysten mot de indre fjordstrøkene, og beskrives som knutepunkter for rituelle handlinger og for vareutveksling i et interregionalt marked som fulgte sjøveien allerede fra sein-neolitikum av (Melheim og Ling 2017:70). I forbindelse med denne artikkelen er det av interesse å undersøke om skålgroplokaliteter er knyttet til den maritime sonen andre steder i fylket, og om mulig knytte dem til kjente seilleder opp gjennom tidene.

### **Ulike landskapsrom**

Landskapet i Rogaland er for enkelthets skyld delt inn i syv ulike rom (figur 2). Langs kysten vendt mot Nordsjøen finner vi Haugalandet, et ytre øylandskap, Låg-Jæren slettelandskap og Dalane anortositlandskap. Mot øst endrer landskapet karakter, og her finner vi Ryfylke fjord- og øylandskap samt et indre fjord- og heilandskap, det sistnevnte med store topografiske variasjoner fra havnivå til fjelltopper opp mot 1600 moh. Ett trinn opp fra Låg-Jæren slettelandskap ligger Høg-Jæren-plataet.

De enkelte landskapsrommene er definert ut fra variasjoner i berggrunnen, i mengden av kvartærgeologiske avsetninger, topografi samt en klimagradiert fra kyst til indre fjordstrøk (basert på Prøsch-Danielsen og Simonsen 2000; Thomsen 2003). Disse faktorene er avgjørende for hvor bergkunsten er ristet eller hogd inn i Rogaland. For de enkelte skålgroplokalitetene er kommuneplasseringen oppgitt i tabell 1.

Ser vi overordnet på dette bildet, har både lokaliteter med figurer og med skålgroper størst konsentrasjon nær kysten i de fire vestligste regionene, mens det bare er registrert skålgropfelt i det ytre øylandskapet på øya Rott samt i den nordligste delen av det indre fjord- og heilandskapet. Verken bergkunstlokaliteter med jordbruksristninger og/eller skålgropfelt er registrert på Høg-Jæren eller i den sørligste og østligste delen av det indre fjord- og heilandskapet.



Figur 2. Ulike landskapsrom i Rogaland definert ut fra berggrunn, kvartærgeologiske avsetninger og en klimagradiert fra kyst til indre fjordstrøk. Kartgrunnlag: Rogaland fylkeskommune.

Tabell 1. Skålgroplokaliteter knyttet til ferdsel.

Id. nr.	Gårdsnavn	Kommune	Blokk/berg	Antall skålgroper	Kommentarer
<b>Skålgroplokaliteter knyttet til ferdsel opp i stølsområdet/sub-alpine ristninger</b>					
65891	Åbø (Tråskår)	Sauda	Blokk	3	På historisk stølsområde
15232	Løland (Elhushaugen)	Suldal	Berg	15+	Ved vei til stølsområde
<b>Skålgroplokaliteter knyttet til ferdsel i heia</b>					
45483	Utbjøa	Vindafjord	Berg	8	Ikke gjenfunnet
71933	Årstad	Eigersund	Blokk	Minst 29	
43805	Husabø	Eigersund	Berg	95	I skolegården Husabø skole
53576	Dranga	Eigersund	Berg	11	Hvalformet rygg + 84 groper fra nyere tid
65880	Øvre Regeland	Sokndal	Berg	3	Topp i krysnings mellom flere dalfører
72384	Rosslund (Gyrå)	Sokndal	Blokk	1	Markant stein formet som ei trollkjerring
54345	Rosslund	Sokndal	Berg	8	I krysningspunkt mellom flere ferdselsveier
72387	Skarås (Kjerkebakka)	Sokndal	Berg	4	To og to forbundet med en renne
270168	Nesvåg	Sokndal	Berg	6-8	
<b>Skålgroper langs vannveier</b>					
66066	Imslund	Vindafjord	Flat helle	32	Fjernet
65873	Hauge (Skolehaugen)	Sokndal	Berg	2	Utsyn til elva Sokna
65874	Bø (Kattaberget)	Sokndal	Berg	10 + 4	Like ved elva Sokna, to grupperinger
24715	Haneberg	Sokndal	Berg og blokk	56	Like ved elva Sokna, skålgroper separate felt samt i kombinasjon med båttfigurer
<b>Skålgroper langs kysten</b>					
15222	Jelsa (Flåtene)	Suldal	Blokk + berg	26	4-5 moh.
73021	Utbjøa	Vindafjord	Berg	26	5-6 moh.
15816	Svotland	Vindafjord	Berg	2	10 moh.
45482	Svotland	Vindafjord	Berg	9	10 moh.
35218	Hervik	Tysvær	Berg	7	Ca. 22 moh.
4882	Norheim	Karmøy	Berg	2	
44933	Nag (Kuvika)	Strand	Berg	20	7-8 moh.
34944	Meling (Austre-Åmøy)	Stavanger	Berg	≥20	5-6 moh.
	Meling (Austre-Åmøy)	Stavanger	Berg	2	Ved felt VI, 4,6 moh.
54450	Dysjaland (Askje)	Stavanger	2 flate blokker	36 til sammen	3,5 moh.
34929	Søre-Sunde	Stavanger	2 blokker	17 + 12	Ved Aubeberget, om lag 3,5 moh.
54038	Raustein	Randaberg	Berg + 3 blokker	23 + 2 + 1 + 4 (30 stk.)	Om lag 4 moh.
65834	Tjora	Sola	Berg	10	Tapt, industri-område, 4 moh.
<b>Naturlige forvitningsgroper i strandsonen</b>					
126192	Jelsa (Nygårdsneset)	Suldal	Berg (fyllitt)	1	2 moh.
24091	Stava	Karmøy	Blokk	4	12 moh.
60908	Galta (Sandvika, Rennesøy)	Stavanger	Blokk	1	Trapesformet blokk med en grop (18 cm i diam.), 2 moh.
65782	Nordre Sunde, (Kjøbenhavner-bukta)	Stavanger	Berg (fyllitt)	15	3,5-4 moh.
54046	Viste, Viste strandhotell	Randaberg	Berg (fyllitt)	32 hvorav 10 var registrert som mulig naturlige	3,5-4 moh.
44264	Randaberg (Mekjarvik)	Randaberg	Blokk (fyllitt)	10	Ved Meyershaug, 3-4 moh.
54037	Vistnes	Randaberg	Berg (fyllitt)	22	5-6 moh.
54043	Vestre Goa	Randaberg	Berg (fyllitt)	37 av 42 gjenfunnet	5-6 moh.

### *Berggrunnen*

Berggrunnen i Rogaland kan grovt deles inn i tre hovedtyper:

- a. Det prekambriske grunnfjellet med gneiser og granitter som dominerer i det indre fjord- og heilandskapet og med anortositt i Dalane i sør (Marker mfl. 2003).
- b. De kambro-ordoviciske sedimentære bergartene der fyllitten utgjør den største delen. Fyllitten kommer opp i dagen først og fremst på Nord-Jæren, i Ryfylke fjord- og øylandskap og i den nordlige delen av det indre fjord- og heilandskapet.
- c. Det kaledonske skyvedekket er delvis skjøvet over de to førstnevnte (Birkeland 1981; Sigmund mfl. 1984). Skyvedekket finner vi hovedsakelig på Haugalandet, på Jæren sør for Hafrsfjord og i Ryfylke fjord- og øylandskap, der med glimmerskifer og gneiser. Det ytre øylandskapet består av dypbergarten grønnstein (Kvitsøy og Rott).

Skålgropene er fortrinnsvis registrert i områder med bergarten fyllitt samt i noen områder med glimmergneis. Disse bergartene er enkle å riste eller hogge i. I tillegg er det skålgroper i Dalane anortosittlandskap sør i fylket.

### *Kvartærgeologiske avsetninger – løsmasser*

Under siste del av istiden var det ulike is-regimer i Rogaland (Sejrup mfl. 1998; Jónsdóttir mfl. 1999; Raunholm mfl. 2003). I sørlige deler av Låg-Jæren smeltet innlandsisen fra øst sammen med Skagerrakbreen, som beveget seg parallelt med kysten langs Norskerenna. Skagerrakbreen avsatte flere langstrakte rygger i landskapet og førte med seg marin leire. For 17 000–16 000 år siden sprakk isen opp langs Norskerenna og blottla ytterkysten i Sør-Rogaland (Knudsen 2006).

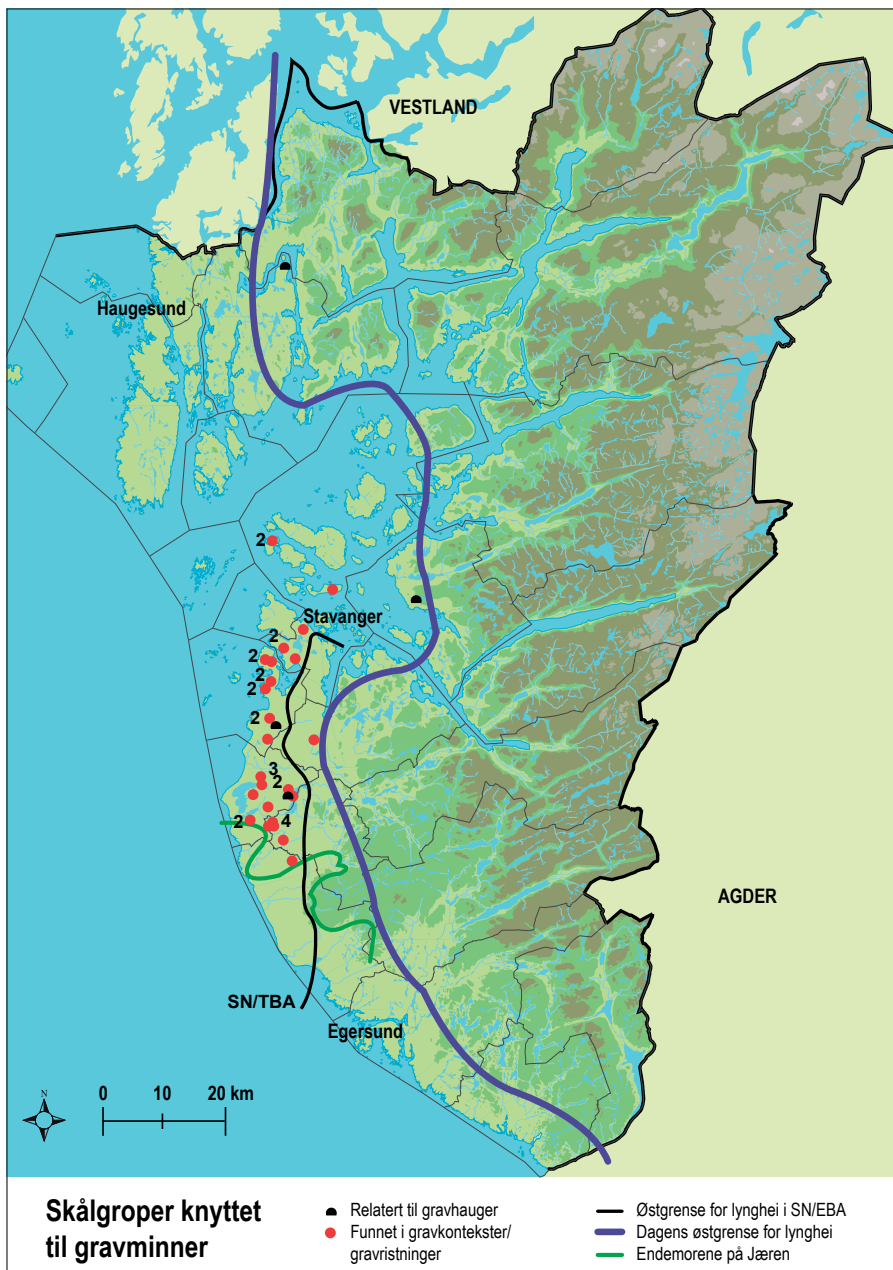
Innlandsisen trakk seg østover, men med en rekke breframstøt. Av betydning for dette arbeidet er det siste breframstøtet i øst-vestlig retning over Midt- og Nord-Jæren (figur 2). Hovedløpet av smeltevannet under innlandsisen gikk over Midt-Jæren, og store mengder med lettrenerte løsmasser ble avsatt som seinere ga opphav til god og fruktbar jordbruksjord. Endemorenen (grønn linje i figur 2), dannet under dette siste breframstøtet, markerer skillet mellom Midt- og Sør-Jæren, og omringer Høg-Jæren-plataet. Dette skillet har igjen vært avgjørende for lokaliseringen av det tidligste jordbruket, den tidligste permanente bosetningen og utbredelsen av åkerbruket gjennom tidene (Prøsch-Danielsen mfl. 2018). De rike bronsealdergravene med figurristninger og/eller skålgroper er alle lokalisert nord for denne endemorenen, og det er ikke registrert bergkunstlokalteter i området med leirholdige jorder sør for denne på Jæren (Prøsch-Danielsen 2002; Høgestøl mfl. 2018) (figur 3).

Mot slutten av istiden oscillerte brefronten fram og tilbake i dalførene og langs fjordmunningene i det indre fjord- og heilandskapet i tidsintervallet mellom 14 000 og 10 700 år siden (Briner mfl. 2014), og mektige avsetninger med morenemateriale ble liggende nær fjordmunningene. En konsekvens av dette er at større kvartærgeologiske forekomster, velegnet til jordbruksformål, i dag finnes på Strandalandet nær bergkunstfeltet Nag mellom Tau og Jørpeland, noe mindre ved Jelsa og ved utløpet av Hylsfjorden, der flere skålgropfelt er registrert.

### *Klima og vegetasjon*

Østgrensen for kystlyngheiene følger stort sett vestgrensen for det indre fjordlandskapet (sammenlign figurene 2 og 3). Denne lyngheigrensen er også en grenselinje for hvor dyrene kunne beite ute hele året. Øst for denne grenselinjen er førsanking en forutsetning for hus-





Figur 3. Skålgroper knyttet til gravminner. De fleste gravene med skålgroper ligger innenfor Låg-Jæren slettelandskap i det best egnede jordbruksområdet nord for en endemorene som deler slettelandskapet i to bruksområder. Nummereringen angir antall skålgropsteiner og heller per gård dersom det finnes mer enn én skålgropstein. Kartgrunnlag: Rogaland fylkeskommune.

dyrhold. Videre østover tar den nemorale skogen over i lavlandet, mens furuskog brer seg høyere opp i terrenget og kan eksistere opp til 700 moh., der den erstattes av den subalpine bjørkeskogen i stølssonen.

Kystlyngheiene følger «den sterkt oseaniske seksjonen» med milde vintre og et relativt nedbørsrikt klima (Moen 1999), og følger i hovedsak middeltemperaturen for februar måned på 0–5 °C. Når det gjelder sommertemperaturer, er det to områder i Rogaland som peker seg ut med gunstig middeltemperatur for juli måned på om lag 14,5 °C (figur 2). De indre fjordstrøkene i Sauda og Suldal har dermed et tilnærmet kontinentalt klima, med kalde vintre og varme somre. Dette gjelder også området omkring Idsefjorden i Strand (Nitter 2009). Disse to områdene utgjør de østligste utløperne med skålgroplokalteter i Rogaland.

I bronsealderen var klimaet preget av mindre kraftig sirkulasjon enn i foregående perioder i Sør-Skandinavia. Det førte til at sørlige og sørøstlige vinder ble hyppigere i vårt fylke. Dette ga både roligere værforhold og mildere vintre på Vestlandet. Inn i jernalderen ble klimaet fuktigere og kaldere, og gjennomsnittstemperaturene ble lavere enn i dag, ca. 2 °C, og innenfor de siste 1000 årene om lag 1 °C. Det var også flere svingninger i klimaet innenfor de siste 2000 årene, med et klimaoptimum omkring Kristi fødsel og i middelalderen fram til om lag 1300 e.Kr. (Høgestøl mfl. 2006:22–23).

Begge disse gunstige periodene ble etterfulgt av perioder med klimaforverring, den første omkring 536 e.Kr. og den siste fra omkring 1350 til 1450 e.Kr. med ytterligere forverring fra 1500 til 1850 e.Kr. (den lille istid) (Lauritzen og Lundberg 1999; Dybdahl 2016; Høgestøl mfl. 2006:23; Iversen 2016). De fleste bergkunst- og skålgroplokalteter er lokalisert til den milde ytterkysten samt i Ryfylke fjord- og øylandskap, der klimavariasjonene neppe har hatt innvirkning på menneskenes tilpasning til klimaet og evne til å riste figurer. Klimaet har derimot påvirket mulighetene for korndyrking i de indre fjordstrøkene.

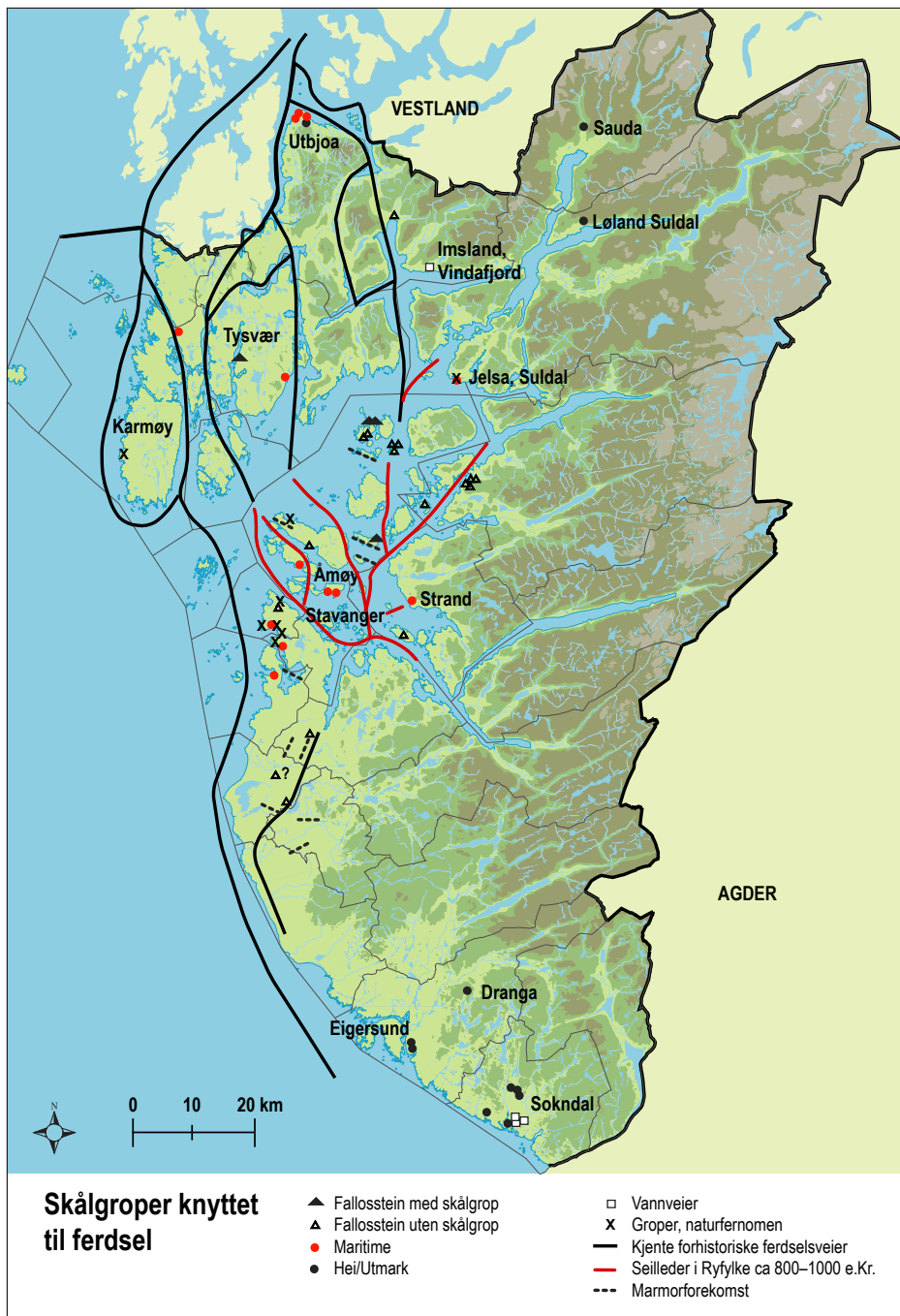
## **Skålgroper knyttet til ferdsl og knutepunkter i landskapet**

### *Ferdsl opp i stølssområdet/sub-alpine ristninger*

På Vestlandet har vi en rekke skålgropsteiner i de indre fjordstrøkene i Sogn og Hardanger med en østlig utløper i Valdres, øst for vannskillet (Mandt 2010). Denne gruppen med skålgroplokalteter har vært betraktet som en egen ristningsregion (Innselset 2005:70). Storparten ligger i forhistoriske eller historisk kjente stølssområder, på stier som fører opp til dem eller til gode fjellbeiter der det er rikelig med vann (Mandt 2010:195). Skålgropsteinene er derfor tidligere blitt referert til som stølssristninger/høyfjellsristninger. Denne tolkningen har i seinere tid vært debattert. Skrede (2002) og Lødøen (2015:228) mener at skålgropene kan knyttes til rituelle handlinger under oppføringen av de eldste stølshusene, mens andre forskere har ment at skålgropene som ligger i stølssonen, kan ha røtter tilbake til sein-neolitikum, der skålgropene er februk-pionérenes uttrykk for å markere eierskap eller bruksrett til gode fjellbeiter, og at stølene først ble etablert i de samme områdene på et seinere tidspunkt (Innselset 2005).

I det indre fjordlandskapet i Rogaland er det ikke registrert lokaliteter med figurmotiver, men i nord er det påvist skålgroper både på fast berg og på en flyttblokk. To av disse skålgroplokaltetene peker seg ut ved at de ligger ved gamle ferdslsveier som fører opp til stølssområdene, eller at de finnes på selve stølen (figur 4). Stølssområdene ligger her hovedsakelig i en sone mellom 500 og 800 moh., mens den på Vestlandet forøvrig kan strekke seg opp mot 1000 moh.





Figur 4. Skålgroper knyttet til ferdsel og ferdselsveier. Fallossteiner i Rogaland samt naturlige marmorforekomster er avmerket på kartet. Kartgrunnlag: Rogaland fylkeskommune.

På Tråskår i Åbødalen (340 moh.) i Sauda finnes en flyttblokk med tre skålgroper knyttet til et tidligere gårdsanlegg og historisk stølsområde. Skålgropsteinen ligger 15 km i luftlinje fra Etne i Vestland, som har en av de største konsentrasjonene av bergkunst, inklusive lokaliteter med skålgroper, i Sør-Norge. Vevatne (1996) mener at enkelte motiver i Etne kan føres tilbake til sein-neolitikum. Bosettingen ved fjordbunnen i Sauda er også datert ved pollenanalyse til 2300 f.Kr. (Prøsch-Danielsen 1990) og ved funn av ei skafthulløks fra samme tidsrom. Et stølsområde ved Frettestølen i Etne er imidlertid først tatt i bruk omkring 330 f.Kr., dvs. i førromersk jernalder (Kvamme 1988).

På Eldhaugen på gården Løland (230 moh.) ved utløpet av Hylsfjorden finnes det 16 skålgroper på fast berg, der flere er plassert rundt en naturlig sprekk i berget (se figur 1). På Løland er det registrert flere kulturminner fra jernalderen, og det er gjort funn av en klebersteinsbolle fra vikingtiden. Pollenanalyser utført i stølsområdet viser utnyttelse av heia til beitebruk fra om lag 500 f.Kr., mens ytterligere utnyttelse av stølsområdene, med en tradisjon knyttet til staking av høy, tidligst kan spores tilbake til overgangen mellom vikingtid og middelalder (Prøsch-Danielsen 1990, 2022 (i trykk)).

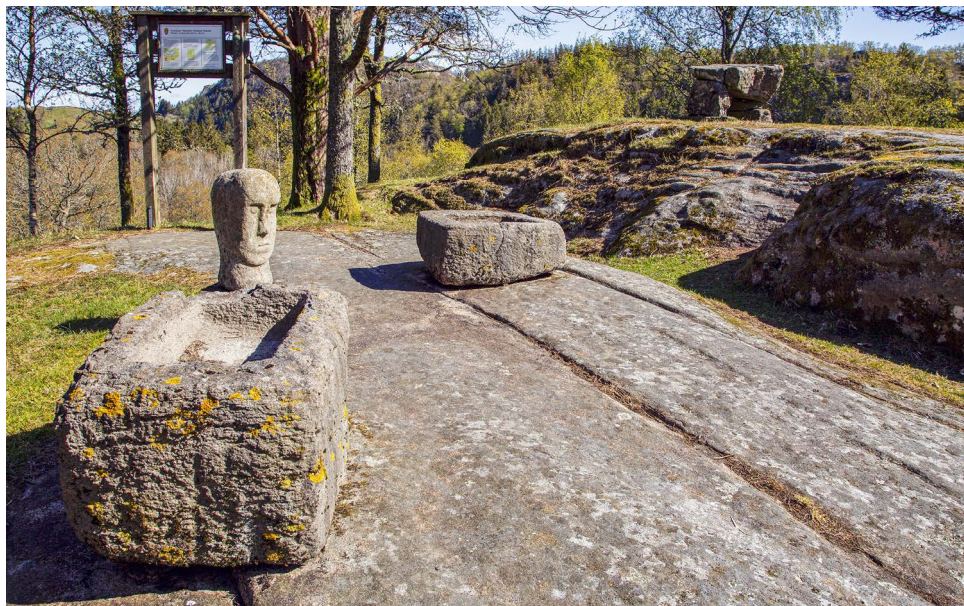
Det er heller ikke enkelt å verifisere om skålgroplokalitetene knyttet til stølsområdene i Rogaland markerer en intensivering av heiebruken fra de tidligste bosetterne nede ved fjordbunnen, eller om de kan knyttes til stølsbruk på et senere tidspunkt. Det er gjort omfattende registreringer i stølsområdene uten at det er gjort funn fra verken neolitikum eller bronsealderen (Høgestøl og Prøsch-Danielsen 1986). Skålgropsteinene lar seg imidlertid ikke datere, men andre kulturminner i de aktuelle områdene taler for en datering til jernalderen, kanskje så seint som vikingtid/middelalder. Det er mer interessant om man kan tenke seg at disse to skålgroplokalitetene danner den sørligste utløperen, på lik linje med at Valdres representerer den østligste utløperen, av det store komplekset mellom fjordbunn og høyfjell i indre strøk av Hardanger og Sognefjorden (Mandt 2010:figur 154). Det åpner opp for et større kontaktnettverk nordover fra våre indre fjordstrøk. Her er det også viktig å merke seg at det per dags dato ikke er registrert liknende eksempler fra fjordarmene lenger sør i Rogaland, selv om vi har kontinuerlig bosetning på Forsandmoen ved Lysefjorden fra bronsealderens periode II og fram til merovingertid (Løken 2020). Heller ikke i de indre hei- og dalområdene øst i Rogaland, områder der fast bosetning trolig først tok til i folkevandringstiden, har vi en slik tradisjon med ristninger av groper, f.eks. verken i Høyland fjellbygd (Myhre 1972) eller i Gjesdal (Petersen 1933).

### *Ferdsel i heia*

En gruppe skålgroplokaliteter er konsentrert til Sokndal (fem) og Eigersund (tre) kommuner og ligger innenfor Dalane anortositlandskap. De er knyttet til knutepunkter og ferdselsveier som kan følges fra sjøen og videre inn i lynchheilandskapet. Tatt i betraktning den næringsfattige jorda må husdyrhold lenge ha utgjort den økonomiske basisen i disse områdene. Samtidig kan skålgropene i Sokndal og i Eigersund også tolkes dithen at de leder til samlingssteder der det må ha foregått rituelle handlinger, som på gården Rosslund i Sokndal og ved Stoplesteinane i Eigersund.

To av skålgroplokalitetene i Sokndal ligger i knutepunkter mellom dalfører som fører opp til gården Rosslund, der gården framstår som et kultområde med mange spesielle kulturminner, bla. Gyrå, Rosslundsguden (et steinhode), et steinalter, to blotekar og kulturminneområdet Hustuptå, som er et gårdsanlegg fra eldre jernalder (Dahl 2003) (figur 5). På et

av blotekarene er det registrert ei sikker skålgrop, og på steinsokkelen finnes nok ei grop. Kulturminnet Gyrå, som har en skålgrop på toppen av hodet, kan i profil minne om kvinneskikkelsen som finnes på gullgubbene fra Rogaland med avbildning av Gerd og Frøy (Møllerop 1958a) (figur 6). Videre er en lokalitet med tre groper på rad på Regeland plassert på en isolert topp i knutepunktet mellom tre dalfører, der altså et av dem leder opp til gården Rossland.



*Figur 5. Rosslandsguden (kopi), to blotekar (kopi) og steinalteret (original) på Rossland i Sokndal. Foto: Annette Græsli Øvrelid, AM/UiS.*

*Figur 6. Kulturminnet Gyrå i Sokndal (norrønt gygr, kvinnelig representant av jotunslekta/jotnene), med en skålgrop på toppen av hodet, ligger langs en ferdselsvei som fører opp til gården Rossland der Rosslandsguden ble funnet. Trolig fra eldre jernalder.*

*Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen, AM/UiS.*





Ytterligere to groplokaliteter kan knyttes til ferdsel: Kjerkebakka, som ligger 80 moh. vest for og på vei fra Hauge i Dalane opp til Skarås. Før granplanting tok til, var det god utsikt herfra både ned mot elva Sokna og Hauge i Dalane og mot sjøen og Listalandet i sør-øst. Lokaliteten er spesiell, med fire skålgroper der to og to er forbundet med ei renne. Videre er det registrert skålgroper på gården Nesvåg i Sokndal. De ligger igjen like ved en gammel ferdselsvei som fører fra Nesvågen og nordover inn i landet.

I Eigersund finnes to av skålgroplokalitetene langs en ferdselsvei i Årstadalen som fører fra Eigersund by og ned til Hestnes. På gården Årstad ligger en skålgropstein med 29 groper, mens det på gården Husabø er registrert i alt 95 groper, hvorav flere ligger i et system med 10 til 13 groper (Eide 1993). Tvers over dalen finnes en steinsetning som består av 16 reiste steiner i en sirkel kalt Stoplesteinane. Om dette er et branngraanlegg fra eldre jernalder, et tingsted fra vikingtiden (lokal tradisjon) eller har hatt en annen funksjon, er uvisst, men uansett hvilken bruk dette kulturminnet har hatt, kan en ferdselsvei til Stoplesteinane fra nåværende Eigersund ha passert de to skålgroplokalitetene. Videre fra Stoplesteinane går den gamle ferdselsveien kalt Den indre ridevei eller St. Olavs vei til Sokndal.

Lengst nord i Eigersund, fremdeles innenfor Dalane anortositlandskap, finner vi en hvalformet rygg på gården Dranga langs en ferdselsvei som fører ned mot dalføret Helleland (figur 7). Her er det registrert elleve skålgroper fordelt på fire grupper. Den hvalformede ryggen er delt horisontalt, og skålgropene finnes på den øvre delen. På den nedre delen er det laget 84 grunne groper med metallbor. De er fordelt på fem horisontale rekker. Historien sier at det var ungdom fra heiegårdene som laget disse gropene på vei til konfirmasjonsforberedelsene nede i Helleland (Møllerop 1958b).

### *Ferdsel langs vannveier*

Langs elva Sokna i Hauge i Dalane finnes en skålgroplokalitet ved Skolehaugen som består av to skålgroper. Herfra er det vidt utsyn over Sokna. I tillegg er det to lokaliteter med motivgrupper datert til yngre bronsealder/førromersk jernalder også nær elva Sokna: på Bø og på Haneberg (Høgestøl mfl. 2018). Like ved dem finnes separate skålgroplokaliteter der de fleste gropene er svært vide, noe som er uvanlig i Rogaland. Skålgroper funnet i tilknytning til figurristingene er derimot ikke så vide. Dette kan være et argument for at lokalitetene med de dypeste gropene kan ha en annen alder enn figurristingene, slik det er vist på enkelte svenske ristningslokaliteter (Bengtsson 2004b). Inntrykket er derfor at det er tilgangen til vann og elva som har vært avgjørende for plasseringen.

Også nord i Rogaland kjente vi til ei helle med 32 skålgroper. Den lå på gården Imsland i det indre fjordlandskapet i Vindafjord ved ei elv som renner ned i Yrkjefjorden. Steinen er dessverre fjernet.

Lokaliteter funnet i heia eller langs vannveier er knyttet til ferdselsårer, enten de peker mot utmarksområder, ferdsel langs elveløp eller til rituelle knutepunkter. Ut fra kontekst og kunnskap om jordbruksaktivitet i forhistorisk tid i dette området er det rimelig å datere disse lokalitetene til eldre jernalder.

### *Ferdsel langs kysten*

I alt er det registrert 12 til 13 strandnære skålgroplokaliteter (tabell 1). De er jevnt fordelt nord og sør for Boknafjorden. Åtte av dem ligger mellom 3,5 og 6 moh., mens fire finnes mellom 8 og 22 moh. (en har ukjent hoh.), men på grunn av topografien har de sistnevnte en



*Figur 7. Langs ferdselsveien fra heia og ned til Helleland finner vi denne hvalformede ryggen med to ulike sett skålgroper på gården Dranga i Eigersund. De eldste skålgropene danner fire grupper på de øverste panelene (merket med piler), mens de «moderne» skålgropene (84 i alt) er hogd på den nederste sokkelen. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen, AM/UiS.*

klar relasjon til sjøen. Groperne er hogd både på berg og på løsblokker. I tillegg finnes åtte registreringer i Askeladden som høyst sannsynlig er naturfenomener. Dem skal vi komme tilbake til i neste avsnitt.

Som det framgår av figur 4 er lokalitetene i nord i hovedsak knyttet til ferdselsveier som går i nord-sør-retning over sjø og land, og som forbinder Sunnhordland med ryfylkebasenget. Vestsiden av Karmøy og Sletta nord for Haugesund er særlig utsatte og farlige farvann. Skip ble derfor trukket over eidene lenger inn i landet for å forhindre forlis og ulykker. Disse ferdselsveiene er kjent fra tidlig jernalder (jernledene) (Elvestad 2005:27; Reiersen 2017; Østmo, E. 2020; Østmo, M. 2020), muligens kan de føres tilbake til bronsealderen, da havet sto enda høyere.

Særlig lokalitetene på Svolland og Utbjøa utgjør strategiske punkter eller knutepunkter knyttet til kommunikasjon. Herfra kunne transport foregå nordover i Sunnhordland samt innover mot Etne eller over eidene Haraldseid eller Sandeid i Vindafjord og sørover fjordarmene til øyene i boknafjordbassenget. På bergkunstfeltet Utbjøa I er det avbildet et skip som har sin parallell på øyene Bru og Åmøy i boknafjordbassenget (Kjeldsen 2019). Gro Mandt Larsen (1972:112) anslår at skipet kan dateres til bronsealderen, periode V, mens Melanie Wrigglesworth (2011:118) daterer skipet til førromersk jernalder. Uansett alder





*Figur 8. To blokker med skålgroper ca. 100 m sør for bergkunstlokaliteten Aubeberget på Søre Sunde i Stavanger. Blokkene ligger 3,5 moh. og gir skålgropene en bakre datering til yngre bronsealder periode V-VI. Foto: Lisbeth Præsch-Danielsen, AM/UiS.*

vitner disse figuristningene om kontakt og langdistansetransport mellom Utbjoa og boknafjordbassenget enten via ytre lei eller over indre eid og fjordsystemer.

Skålgroplokalitetene sør for Boknafjorden ligger på de sørlige ryfylkeøyene, på stavanger-halvøya og i Strand. Lik dem i nordfylket finnes samtlige i lune vikene, på nes eller i smult farvann. To av skålgroplokalitetene ligger så lavt i terrenget at de kan gi oss en bakre datering eller en pekepinn på hvor langt tilbake i tid en hogde groper på blokker eller berg nær sjøen. Det gjelder skålgroper på to heller på Dysjaland og på to blokker på Søre Sunde (figur 8). Disse ligger om lag 3,5 moh. og bør være yngre enn yngre bronsealder, periode V/VI (Høgestøl 1995:192).

Enkelte av de separate skålgroplokalitetene knyttet til sjø, slike som Kuvika på Nag, ved Utbjoa IV, Søre Sunde og Meling på Åmøy, ligger ikke langt fra bergkunstlokaliteter med figurer der alle viser avbildninger av skip. Om det er samtidighet mellom dem eller ikke, er vanskelig å fastslå, men menneskene må ha kjent til lokalitetene uansett hvilken av uttrykksformene som kom først. Skipsfigurene i dette området kan som tidligere nevnt dekke tidsrommet fra 2350 f.Kr. til om lag 300 f.Kr.

Lokaliseringen så vel nord som sør for Boknafjorden kan som nevnt knyttes til det maritime landskapet. I Rogaland finnes så å si alle lokaliteter med figurer der skip er det vanligste motivet, ved sjøen. Ling (2014:249) tolker lokaliseringen av skipsfigurer nord i Bohuslän dithen at noen av lokalitetene kan ha hatt funksjon som strategiske møteplasser for landgang og sjøsetting. På samme måte kan også skålgroplokalitetene være symboler for møtesteder

eller symbolisere personer som drar ut med skip for å gjennomføre en handelsekspedisjon, eventuelt symbolisere dem som ikke kom tilbake etter en slik ferd. Alle lokalitetene ligger ved eid, vik eller fjorder på steder der det er naturlig å sjøsette en båt. Samtidig kan denne sentrale plasseringen også symbolisere overfor fremmede at her er det noen som eier jorda eller har kontroll over eidene.

### **Fallossteiner langs ferdselsveier**

I Norge er det registrert 77 fallossteiner, hvorav 20 stammer fra Rogaland (Solberg 1999; Myhre 2006). Det er hogd inn skålgroper på fem av steinene i Rogaland og på ti forøvrig i Norge. Fallossteiner som kulturminner er knyttet til rituelle handlinger, og dateringen peker mot jernalderen. Selv om de faller utenfor dette arbeidet, er det verdt å merke seg at fallossteinene finnes både i nærheten av marmorbrudd og ferdselsveier (se figur 3).

### **Naturlige forvitringgroper i strandsonen**

På stavanger-halvøya er det også en gruppe lokaliteter nær sjøen som i Askeladden er registrert som skålgroper (se tabell 1, figur 9). Her har det vært vanskelig å skille mellom natur og kultur, men i dag heller vi til at det er naturfenomener. Alle lokalitetene på stavanger-halvøya er formet i bergarten fyllitt.

Dette er naturlige forvitringgroper, og det finnes mange slike i Rogaland og ellers. Frost kan føre til ekspansjon av stoffer i hulrom i bergarten og dermed til forvitringgroper. I tillegg skjer det to typer forvitring som gir gropformer: en kjemisk forvitring ved oppløsning av den kalkholdige fyllitten og saltforvitring. Den sistnevnte ved at det salte havvannet samles i små fordypninger i bergflaten. Under fordamping blir dette vannet mer og mer saltholdig, en saltlake rett og slett. Saltlaken kan trenge inn i bittesmå sprekker i berget. Til slutt fordamper den siste væsken, og saltet felles ut. Her skjer det en volumøkning fra flytende til fast fase, og saltfellingene fører til at små biter av berget sprenges ut (muntlig opplysning av Terje Solbakk, NGU).

Gropene kan også være dannet i smeltevannstuneller under isen, der stein har rotert i vannet og boret seg ned i berggrunnen under høyt trykk slik at det har oppstått små jettegryter. Noen av gropene kan ha blitt formet direkte av sjøen, der kraften i bølger og stein har hatt den samme virkningen (muntlig opplysning Olav Walderhaug, Equinor). Det finnes utallige moderne eksempler på dette på stavanger-halvøya. Et fellestrekk for mange av disse forvitringgroperne er at de ligger på små flater, nær knekkpunkter i terrenget like ved sjøen fra 3,5 til 6–7 moh. Gropene varierer i antall, i diameter (opptil 30 cm) og i dybde (opptil 30 cm). Karakteristisk for enkelte groper er at de har form som en ellipse, er rufsete og ikke jevnt slipte, og noen kan ha et overheng av fyllitt. Det faktum at enkelte av gropene står på rekker, kan forsvare at man tidligere trodde at disse var skapt av mennesker. Man kan heller ikke se bort fra at noen av dem kan ha blitt bearbeidet videre og tatt i bruk både til praktiske gjøremål og i tilknytning til rituelle handlinger både i forhistorisk og historisk tid.

En morsom sak er at i slike groper ved sjøen knuste man blåskjell og krabbeklør som skulle nyttes til agn. «Det var her og der en liten grop i fjellet. Med en stein knuste vi blåskjellene og krabbemassen i gropa», og «Det at det var en slik «knusegrop» på denne fiskeplassen på Langholmen, indikerer at dette fisket har foregått i flere hundre år» (Svanes





*Figur 9. Groper dannet ved naturlige prosesser, tidligere registrert som skålgroplokaliteter. Her fra Vistevika, Viste i Randaberg. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen, AM/UiS.*

2020). Forfatteren mener at gropa er dannet på grunn av gjentatt knusing av agn, men uansett er konklusjonen at disse gropene langs sjøen kan ha hatt en praktisk bruk også i nyere tid. Gropene forfatteren henviser til, ligger i Sør-Rogaland, i et område hvor det i Askeladden ikke er registrert denne groptypen.

### **Diskusjon og oppsummering**

Rogaland og Lista i Agder står, på linje med Bornholm og den sørøstlige delen av Skåne i en særstilling i nordisk sammenheng når det gjelder den sørlige bergkunsttradisjonen, tradisjonelt assosiert med bronsealderbønder i Sør-Skandinavia. Her finnes en blanding av synlige bergkunstmotiver (inklusive skålgroper) på berg og løsblokker samt lukkede eller skjulte bergkunstmotiver i gravrelasjoner (Goldhahn og Ling 2013: figur 15.1).

I Rogaland er det i alt registrert om lag 110 lokaliteter med figurmotiver og/eller skålgroper på fast berg og vel 100 løsfunn fra heller og steiner med figurer og/eller skålgroper. Sistnevnte stammer både fra graver (ofte flere i samme og de fleste fra eldre bronsealder) og fra tilfældige løsfunn gjort i gjerder, åkre og rydningsrøyser, der de hovedsakelig er knyttet til de beste jordbruksområdene på Nord- og Midt-Jæren. Disse områdene var allerede ryddet til jordbruksformål ved overgangen fra sein-neolitikum til eldre bronsealder (figur 3). En markant endemorene skiller de fruktbare jordbruksområdene på Nord- og Midt-Jæren fra de mer kompakte leirjordene på Sør-Jæren. Denne endemorenen utgjør ikke bare den sørligste grensen for de lukkede og skjulte bergkunstlokalitetene knyttet til gravrelasjoner (Syvertsen 2003), men per dags dato også sørgrensen for funn av to-skipete (fra 2100 f.Kr.) og tre-skipete hus (overtar helt fra omkring 1500 f.Kr.) på Låg-Jæren slettelandskap (Prøsch-Danielsen mfl. 2018: figur 4). Ved å kombinere geologisk og vegetasjonshistorisk kunnskap med distribusjonskart over hus, graver og rydningsrøyser samt enkelte gjenstandsgrupper (flintsigder, dolker) som kan relateres til sein-neolitikum og inn i bronsealderen, har det vært mulig å lage en modell der jærlandskapet er delt inn i ulike økonomiske biosoner (Prøsch-Danielsen mfl. 2018: figur 10). Landskapet med rike bronsealdergraver tilhører sone 2, som i sein-neolitikum/bronsealder er definert med en agropastoral økonomi som har gitt et økonomisk overskudd. Både bronsealdergravene (Nord- og Midt-Jæren) og bergkunsten (Nord-Jæren) kan betraktes som uttrykk for rituelle elementer i organiseringen av dette elitelandskapet.

Hele jærkysten er vendt mot Nordsjøen og i nord også mot Ryfylke fjord- og øylandskap som er lokalisert i boknafjordbassenget. Det økonomiske overskuddet er trolig blitt kontrollert av en maktelite som i tillegg har hatt kontroll over den maritime trafikken og vareutvekslingen som har foregått både sørover og nordover langs jærkysten og over landjorden på Jæren. Både de tidlige husenes og gravenes konstruksjoner (Ethelberg 2000; Børshem 2005:117; Austvoll 2019:54–58; Løken 2020:58) og spesielt dolker av type 1 fra sein-neolitikum (Prøsch-Danielsen mfl. 2018:58) kan tyde på en direkte maritim kontakt og eksport av varer over Skagerrak fra Jylland. Jæren kan ha inngått i et større nettverk mellom Nordvest-Jylland (Thy), Vest-Sverige (Tanum) og Sørvest-Norge (Rogaland), som foreslått av Ling mfl. (2018). Likeens kan skipsfigurer av Krabbestig-/Nag-typen vise til et kontaktnettverk som fortsetter nordover mellom Rogaland (Nag) og Vågsøy (Krabbestig) i Sogn- og Fjordane (i dagens Vestland) allerede fra sein-neolitikum av (Mandt 1991; Melheim og Ling 2017). Likeens kan enkelte skipstyper funnet så vel på Åmøy i boknafjordbassenget



som på Utbjoa på grensen til Sunnhordland (Wrigglesworth 2011; Kjeldsen 2019) vitne om at rituelle handlinger knyttet til kommunikasjon og ferdsel til sjøs fortsatt foregikk ved knutepunkter langs kjente ferdselsruter enten via ytre lei eller indre eid og fjordsystemer opp i førromersk jernalder. De mange statusfunn og bygdeborger langs leia viser at kontroll og makt over leia nord for Boknafjorden er blitt intensivert i eldre jernalder (Reiersen 2017). Som det framgår av figur 3, er skålgroplokalitetene knyttet til kjente ferdselsveier fra forhistorisk tid, plassert ved vik, eid og fjorder der det er naturlig å sjøsette et skip. Selv om en selvsagt ikke kan utelukke at de kan knyttes til solmyten, ofring, og til fjæras tvetydighet, et sted mellom land, sjø og himmel (Helskog 1999; Nordenborg Myhre 2004; Dodd 2020), vil vi i første rekke knytte dem til møteplasser i forbindelse med sjøsetting, ferdsel og eienomsrett. Selv om vi selvsagt ikke kan fastslå samtidighet med skipsfigurristingene, er det nærliggende å tenke seg at disse er uttrykk for maritim ideologi og praksis (Wrigglesworth 2010), mens skålgropene, som nevnt ovenfor, har en mer praktisk funksjon.

Også enkelte skålgroplokaliteter har en datering som må være yngre enn yngre bronsealder. Alderen er funnet ved å anvende utarbeidete strandlinjestudier fra de aktuelle områdene (Prøsch-Danielsen 1993). Det betyr at rammene for bergkunstlokaliteter som også inkluderer skålgroplokalitetene langs kysten, kan knyttes til tidsintervallet fra sein-neolitikum (2350 f.Kr.) til førromersk jernalder (300 f.Kr.).

De fleste bergkunst- og skålgroplokalitetene er på en makroskala konsentrert til de beste jordbruksområdene i Rogaland, men ser man nærmere på dem i mikroskala, er de fleste lokalisert på berg i periferien til de beste jordbruksområdene langs kystlinjen eller i det mer beskyttede fjordbassenget med utallige øyer, fjordarmer og nes. Bang-Andersen (1999) påpeker at betegnelsen jordbruksristninger nærmest er misvisende for bergkunst- og skålgroplokaliteter på Nord-Jæren og i boknafjordbassenget, og at «maritime ristninger» ville være en mer passende betegnelse. Som vi har påpekt ovenfor, må de sjønære bergkunstfeltene ikke betraktes isolert, men som del av det rituelle landskapet knyttet til jordbrukskulturen der overføring av tradisjoner, vareutveksling, plyndringstokter, slavehandel osv. foregikk sjøveien i den maritime sonen.

Når det gjelder skålgroplokaliteter registrert nord i det indre fjord- og heilandskapet, utgjør de trolig den sørligste utløperen av det store stølsristningskomplekset som dekker et større område i indre deler av Sogn og Hardanger (Mandt 2010). Dermed kan de utgjøre en del av et større kontaktnett nordover også mellom de indre fjordbygdene.

Skålgroplokalitetene i Rogaland ligger langs ferdselsveien som fører opp til et velkjent stølsområde i Tengesdal/Lingvang-vassdraget i Sauda/Suldal eller på selve stølsområdet i Åbødalen i Sauda. Til tross for iherdig prøvestikking og visuell registrering i tilgrensende fjellområder har det ikke lyktes å finne spor fra verken steinalderen eller bronsealderen (Høgestøl og Prøsch-Danielsen 1986). Derimot viser pollenanalyser at hei- og stølsbruken tar seg opp fra før-romersk jernalder og særlig inn i vikingtid/tidlig middelalder, og at beite og førsanking har vært det primære i disse områdene (Prøsch-Danielsen 1990, 2022 (i trykk)). Det er derfor nærliggende å datere disse ristningene til jernalderen/middelalderen.

I sørfylket, nærmere bestemt innenfor Dalane anortositlandskap, har skålgropene to ulike funksjoner. En gruppe er knyttet til ferdselsveier/stier som fører fra sjøen og inn i hei-områdene, og til knutepunkter som ligger langs dem. Det aktuelle området ligger innenfor kystlyngheiene, som utgjør en smal brem i sørfylket (figur 3). Lyngheiene ble først et landskapstrekk omkring 500 f.Kr. i dette området (Prøsch-Danielsen og Simonsen 2000), og det



vitner om maksimal utnyttelse av det aktuelle området til sauebeite tidligst fra eldre jernalder av. I motsetning til stølsristningene i nordfylket fører disse ferdselsveiene ikke opp til stølsområder, kun til indre heiebeiter. Ved siden av fiske langs kysten har husdyrhold, fortrinnsvis sauehold, vært avgjørende for å overleve i dette gamle landskapet.

Den andre gruppen med skålgroplokaliteter finnes langs ferdselsveiene som fører opp til kultsteder i området; til Rossland og til Stoplesteinane. På Rossland er også skålgroper funnet på enkelte av de spesielle kulturminnene, på Gyrå og på et av blotekarene, og selve gårdsanlegget kan dateres til eldre jernalder (Dahl 2003). Generelt framstår Dalaneregionen (Eigersund og Sokndal) som et område med mange spesielle og uforklarlige kulturminner.

Skålgroplokalitetene på Låg-Jæren slettelandskap og i Ryfylke fjord- og øylandskap spenner over et større tidsrom fra sein-neolitikum til eldre jernalder, mens skålgroplokalitetene i heiområdene i indre fjord- og heilandskap samt i Dalane anortositlandskap har en snevrere tidsramme, som spenner fra eldre jernalder til middelalder.

## Takk

Forfatterne vil takke grafisk designer Ingund Svendsen for bistand til å utforme kartene brukt i artikkelen og til de to anonyme fagfellene for konstruktive tilbakemeldinger.

## Litteratur

Arrhenius, Birgit

- 1987 The Evil Eye: A sociobiological Approach to the interpretation of rock carvings. I *Theoretical Approaches to Artifacts, Settlement and Society: Studies in honour of Mats P. Malmer*, redigert av Göran Burenhult, Anders Carlsson, Åke Hyenstrand og Torstein Sjøvold, s. 257–266. BAR Publishing, bind 1, Oxford.

Austvoll, Knut Ivar

- 2019 *Constructing identities. Structure and practice in the Early Bronze Age – Southwest Norway*. AmS-Varia 60. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Bang-Andersen, Sveinung

- 1999 The rock art of Rogaland, SW-Norway: composition, consideration, conservation. *Proceedings. NEWS 95 – International rock art congress*, s. 1–10. Pinerolo, Italy.

Bengtsson, Lasse

- 2004a Cup marks of the common people, images of the elite. I *Prehistoric Pictures as Archaeological Source*, redigert av Gerhard Milstreu og Henning Pröhl, s. 167–177. Göteborgs universitet, Tanumshede.
- 2004b *Bilder vid vatten. Kring hällristningar i Askum sn, Bohuslän*. Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter, nr. 51. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi, Göteborg.

Birkeland, Tor

- 1981 The geology of Jæren and adjacent districts. A contribution to the Caledonian nappe tectonics of Rogaland, southwest Norway. *Norsk Geologisk Tidsskrift* 61:213–235.

Briner, Jason P., Jon Inge Svendsen, Jan Mangerud, Øystein S. Lohne og Nicolás E. Young

- 2014 A <sup>10</sup>Be chronology of south-western Scandinavian Ice Sheet history during the Lateglacial period. *Journal of Quaternary Science* 29(4):370–380.

- Børsheim, Ragnar  
 2005 Toskipede hus i neolitikum og eldste bronsealder. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning*, redigert av Mari Høgestøl, Lotte Selsing, Trond Løken, Arne Johan Nærøy og Lisbeth Prøsch-Danielsen, s. 109–121. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Coimbra, Fernando Augusto  
 2001 The cup-marks in rock art in western Europe. A contribution to its study and interpretation. [www.artepreistorica.it](http://www.artepreistorica.it)
- Dahl, Barbro Irene  
 2003 De mytiske landskap – De rituelle landskap. Et eksempel fra Rosslund i Sokndal kommune, Rogaland. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Vitenskapsmuseet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Dodd, James  
 2020 Identifying and Investigating Diversity. New Perspectives and Possibilities Within Rock Art Research. I *Contrasts of the Nordic Bronze Age. Essays in Honour of Christopher Prescott*, redigert av Knut Austvoll, Marianne Hem Eriksen, Per Ditlef Fredriksen, Lene Melheim, Lisbeth Prøsch-Danielsen and Lisbeth Skogstrand, s. 149–158. The Archaeology of Northern Europe 1. Turnhout: Brepols Publishers.
- Dybdahl, Audun  
 2016 *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*. Cappelen Damm Akademisk: Oslo.
- Eide, Erling  
 1993 Helleristningsrapporter 1993. Topografisk arkiv. Arkeologisk museum/Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Elvestad, Endre  
 2005 Jernalderledene i Sørvest-Norge. I *Fra Galta til Geitungen: Kystkultur og fjæresteinsarkeologi i Sørvest-Norge*, redigert av Lotte Selsing, Endre Elvestad, Harald Hamre, Jens Flemming Krøger, Anne Midtrød og Arne Johan Nærøy, s. 829. AmS Nettpublikasjon 7, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Ethelberg, Per  
 2000 Bronsealderen. I *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*, redigert av Per Ethelberg, Erik Jørgensen, Dirk Meier og David Robinson, s. 135–280. Skrifter 81, Haderslev museum og Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslev.
- Fett, Eva og Per Fett  
 1941 *Sydvestnorske helleristninger: Rogaland og Lista*. Stavanger Museum, Dreyers forlag, Stavanger.
- Goldhahn, Joakim, Ingrid Fuglestedt og Andrew Jones  
 2010 Changing Pictures. An Introduction. I *Changing Pictures. Rock Art Traditions and Visions in Northern Europe*, redigert av Joakim Goldhahn, Ingrid Fuglestedt og Andrew Jones, s. 1–22. Oxbow Books, Oxford.
- Goldhahn, Joakim og Johan Ling  
 2013 Bronze Age Rock Art in Northern Europe: Contexts and Interpretations. I *The Oxford Handbook of The European Bronze Age*, redigert av Harry Fokkens og Anthony Harding, s. 270–290. Oxford University Press, Oxford.
- Helskog, Knut  
 1999 The shore connection. Cognitive landscape and communication with rock carvings in northernmost Europe. *Norwegian Archaeological Review* 32(2):73–94.
- Horn, Christian  
 2015 Cupmarks. *Adoranten* 2015:29–43.
- Høgestøl, Mari  
 1995 *Arkeologiske undersøkelser i Rennesøy kommune, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 23. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

- Høgestøl, Mari, Bitten Bakke, Sverre Bakkevig, Torbjørg Bjelland, Catinka Borgarp, Gitte Kjeldsen og Olav Walderhaug  
 1999 *Helleristningsfeltene på Austre Åmøy, Stavanger kommune, Rogaland. Dokumentasjon, sikring og tilrettelegging av feltene I til VI-5*. AmS-Rapport 9. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Høgestøl, Mari og Lisbeth Prøsch-Danielsen  
 1986 Trinnvis økende bruk av heiområdet på grensa mellom Sauda og Suldal. *Frå haug ok heiðni* 1986(2):44–50.
- Høgestøl, Mari, Lisbeth Prøsch-Danielsen, Bitten Bakke, Sverre Bakkevig, Catinka Borgarp, Gitte Kjeldsen, Ann Meeks, Marianne Nitter og Olav Walderhaug  
 2006 *Helleristningsfeltene i stavangerområdet, Rogaland. Dokumentasjon, sikring og tilrettelegging*. AmS-Rapport 19. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Høgestøl, Mari, Lisbeth Prøsch-Danielsen og Olav Walderhaug  
 2018 *Bergkunst på Midt- og Sør-Jæren samt i Dalaneregionen, Rogaland. Motiver, historikk, naturmiljø og tilstand*. AmS-Varia 59. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Innselset, Sonja Marie  
 1995 Skålgropristninger. Ein analyse av helleristningane i Valdres – distribusjon, kontekst og tid. Upublisert hovudfagsoppgåve i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen, Bergen.  
 2005 Skålgropene i Valdres og i indre Sogn – ikkje berre «stølsristningar»? I *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*, redigert av Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik jr., s. 69–89. UBAS, Arkeologiske Skrifter. Nordisk 1. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Iversen, Frode  
 2016 Estate division: Social cohesion in the aftermath of AD 536–7. I *The agrarian life of the north 2000 BC–AD 1000. Studies in the rural settlement and farming in Norway*, redigert av Frode Iversen og Håkan Petersson, s. 41–75. Portal Academic, Kristiansand.
- Johnsen, Jone  
 1974 Rogalandsristningane – typologiske freistnader. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jónsdóttir, Hafdis Eygló, Hans Petter Sejrup, Eiliv Larsen og Knut Stalsberg  
 1999 Late Weichselian ice-flow directions in Jæren, SW Norway; clast fabric and clast lithology evidence in the uppermost till. *Norsk geografisk tidsskrift* 53:177–189.
- Kjeldsen, Gitte  
 1993 Norske helleristninger. Et studium af figursammensetningen på helleristningslokaliteten Austre Åmøy i Vest-Norge. Upublisert cand.phil.-oppgave i arkeologi. Universitetet i Århus, Århus.  
 2019 Moving ships. A case study from Southwest Norway. *Adoranten* 2019:113–120.
- Knudsen, Carita Grindvik  
 2006 Glacier dynamics and Lateglacial environmental changes – evidences from SW Norway and Iceland. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Kristiansen, Kristian  
 2010 Rock Art and Religion. The sun journey in Indo-European mythology and Bronze Age rock art. I *Representations and Communications. Creating an Archaeological Matrix of Late Prehistoric Rock Art*, redigert av Åsa C. Fredell, Kristian Kristiansen og Felipe Criando Boado, s. 93–115. Oxbow Books, Oxford.
- Kvamme, Mons  
 1988 Pollen analytical study of mountain summer-farming in western Norway. I *The cultural landscape – past, present, future*, redigert av Hilary Helen Birks, Harry John Betteley Birks, Peter Emil Kaland og Dagfinn Moe, s. 349–367. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lauritzen, Stein-Erik og Joyce Lundberg  
 1999 Calibration of the speleothem delta function: an absolute temperature record for the Holocene in northern Norway. *Holocene* 9 (6):659–669.

- Ling, Johan  
 2014 *Elevated rock art. Towards a maritime understanding of Bronze Age rock art in northern Bohuslän, Sweden*. Swedish Rock Art series 2. Oxbow Books, Oxford.
- Ling, Johan, Timothy Earle og Kristian Kristiansen  
 2018 Maritime Mode of production. Raiding and Trading in Seafaring Chiefdoms. *Current Anthropology* 59(5):488–524.
- Lødøen, Trond Klungseth  
 2015 Contextualizing cup marks: An approach for a better dating and understanding of their meaning and function. I *Exploitation of outfield resources – Joint Research at the University Museums of Norway*, redigert av Svein Indrelid, Kari Loe Hjelle og Kathrine Stene, s. 223–230. Universitetsmuseet, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Løken, Trond  
 2020 *Bronze Age and Early Iron Age house and settlement development at Forsandmoen, southwestern Norway*. AmS-Skrifter 28, Arkeologisk museum/Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Mandt Larsen, Gro  
 1972 Bergbilder i Hordaland. En undersøkelse av bildenes sammensetning, deres naturmiljø og kulturmiljø. Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie 1970, nr. 2. Bergen.
- Mandt, Gro  
 1991 Vestnorske ristninger i tid og rom. Bd. I-II. Upublisert doktorgradsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.  
 2010 Cup Marks in the Sub-alpine Regions of Southern Norway – Traces of Ancient Animal Husbandry. I *The Rock Art of Norway*, redigert av Trond Lødøen og Gro Mandt, s. 189–199. Windgather Press/Oxbow Books, Oxford.
- Marker, Mogens, Henrik Schiellerup, Gurli Meyer, Brian Robins og Olivier Bolle  
 2003 Rogaland Anorthosite Province – Syntheses. Introduction to the geological map of the Rogaland Anorthosite province 1:75,000. I *Ilmenite deposits and their geological environment*, redigert av David Roberts, s. 109–116. Norges geologiske undersøkelse, Special Publication 9. Norges geologiske undersøkelse, Trondheim.
- Melheim, Lene og Johan Ling  
 2017 Taking the Stranger on Board – The Two Maritime Legacies of Bronze Age Rock Art. I *North meets South. Theoretical Aspects on the Northern and Southern Rock Art Traditions in Scandinavia*, redigert av Peter Skoglund, Johan Ling og Ulf Bertilsson, s. 59–86. Oxbow Books, Oxford.
- Moen, Asbjørn  
 1999 *National Atlas of Norway: vegetation*. Norwegian Mapping Authority, Hønefoss.
- Myhre, Bjørn  
 1972 *Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland fjellbygd*. Stavanger Museums Skrifter 7. Stavanger museum, Stavanger.  
 2006 Fra fallos til kors – fra horg og hov til kirke? *Viking* 69:215–250.
- Møllerop, Odmund  
 1958a Befaring til Rosland, Sokndal 21/6-1958. Topografisk arkiv. Arkeologisk museum/Universitetet i Stavanger, Stavanger.  
 1958b Befaring til Drange, gnr. 8, Helleland. Topografisk arkiv. Arkeologisk museum/Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Nielsen, Viggo  
 2000 *Oldtidsagre i Danmark. Bornholm*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 36. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Nitter, Marianne  
 2009 *Klimarom: Klimaets avhengighet av skala og landskap*, redigert av Marianne Nitter og Einar Solheim Pedersen, s. 119–130. AmS-Varia 49. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, Stavanger.

- Nordenborg Myhre, Lise  
 2004 *Trialectic Archaeology: Monuments and space in Southwest Norway 1700–500 BC*. AmS-Skrifter 18. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Petersen, Jan  
 1933 *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fra forhistorisk tid og middelalder*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. H. Aschehoug & Co, Oslo.  
 1939 *Et gårdsanlegg fra folkevandringstiden i Helleland i Dalane*. Stavanger Museums Årshefte 1937–1938:31–40. Stavanger.  
 1944 *Arkeologi og stedsnavn*. Stavanger Museum Årshefte 1944:12–23. Stavanger.
- Pihl, Anders  
 2014 Bornholms helleristninger og den kosmologiske struktur i landskabet. I *Kosmologien i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Seminarrapport, Holsterbro, 7 marts 2013, redigert av Sanne Boddum, Martin Mikkelsen og Niels Terkildsen, s. 103–111. Yngre bronzealders kulturlandskab 4. Viborg Museum og Holstebro Museum, Viborg.
- Prøsch-Danielsen, Lisbeth  
 1990 *Vegetasjonshistoriske studier fra Suldal og Sauda kommuner, Nord-Rogaland*. AmS-Rapport 2. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.  
 1993 *Naturhistoriske undersøkelser i Rennesøy og Finnøy kommuner, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 22. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.  
 2002 Jordbruksristningene i ulike landskapsrom. *Frå haug ok heiðni* 1:5–12.  
 2022 *Haymaking as the driving force for shieling from the Viking Age / Early Medieval Period – a comparative study of two outfield areas in southwestern Norway*. University of Bergen Archaeological Series (UBAS). Universitetet i Bergen, Bergen, i trykk.
- Prøsch-Danielsen, Lisbeth, Christopher Prescott og Mads Kähler Holst  
 2018 Economic and social zones during the Late Neolithic/Early Bronze Age in Jæren, Southwest Norway. Reconstructing large-scale land-use patterns. *Praehistorische Zeitschrift* 93(1):48–88.
- Prøsch-Danielsen, Lisbeth og Asbjørn Simonsen  
 2000 Palaeoecological investigations towards the reconstruction of the history of forest clearances and coastal heathlands in south-western Norway. *Vegetation History and Archaeobotany* 9:189–204.
- Raunholm, Ståle, Hans Petter Sejrup og Eiliv Larsen  
 2003 Lateglacial landform associations at Jæren (SW Norway) and their glaci-dynamic implications. *Boreas* 32:462–475.
- Reiersen, Håkon  
 2017 Elite milieus and centres in western Norway 200–550 AD. Upublisert PhD- oppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Sejrup, Hans Petter, Jon Yngve Landvik, Eiliv Larsen, Juraj Janocko, Jan Eiriksson og Edward King  
 1998 The Jæren area, a border zone of the Norwegian channel ice stream. *Quaternary Science Review* 17:801–812.
- Sigmond, Ellen M.O., Magne Gustavson og David Roberts  
 1984 *Berggrunnskart over Norge – M.1:1 million*. Norges Geologiske Undersøkelse, Trondheim.
- Skrede, Marit  
 2002 Utmark og gard. Nærstudie av tuftområde i Friksdalen i Leikanger, Sogn og Fjordane. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Solberg, Bergljot  
 1999 “Holy white stones”. Remains of fertility cult in Norway. I *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Akten des 48. Sachsensymposiums in Mannheim vom 7. bis 11. September 1997*, redigert av Uta von Freedten, Ursula Koch og Alfried Wiczorek, s. 99–106. Habelt, Bonn.
- Svanes, Per A.  
 2020 Sedefiske. *Sydvesten. Lokal- og slekthistorisk magasin for Rogaland*. 2020/4:9.



Syvertsen, Kate Iren Jellestad

- 2003 Ristninger i graver – graver med ristninger. Om ristningenes mening i gravminner og gravritualer. En analyse av materiale fra Rogaland. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen, Bergen.

Thomsen, Hanne

- 2003 *Rogaland. Historien, landskapet, menneskene, kulturen. En kulturhistorisk reise gjennom fylkets 27 kommuner.* Wigestrands Forlag, Stavanger.

Vevatne, Kjersti Ingolvdotter

- 1996 Ristningar i Etne. Ein analyse av tid og rom. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen, Bergen.

Wrigglesworth, Melanie

- 2010 Bronze Age Rock Art and Religion in a Maritime Perspective. I *Changing Pictures. Rock Art Traditions and Visions in Northern Europe*, redigert av Joakim Goldhahn, Ingrid Fuglestad og Andrew Jones, s. 186–196. Oxbow Books, Oxford.

- 2011 Finding your place. Rock art and local identity in West Norway. A study of Bronze Age rock art in Hardanger and Sunnhordland. Upublisert PhD-avhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen, Bergen.

Østmo, Einar

- 2020 The History of the Norvegr 2000 BC–1000 AD. I *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre, s. 3–65. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände, 114. De Gruyter, Berlin.

Østmo, Mari Arentz

- 2020 Intraregional Diversity. Approaching Changes in Political Topographies in South-western Norway through Burials with Brooches, AD 200–1000. I *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre, s. 67–189. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände, 114. De Gruyter, Berlin.